

DOROTA SZUMSKA

<https://orcid.org/0000-0003-2976-3426>

Uniwersytet Jagielloński

OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA: WNIKLIWOŚĆ JAKO KATEGORIA (NIE TYLKO) ESTETYCZNA

TO SAVE FROM OBLIVION: THOROUGHNESS AS THE (NOT ONLY) AESTHETIC VALUE

The aim of the paper is to stress that in the crisis of verbality observed specially in mass communication there is an urgent need for changing the direction of the discussion about the aesthetic value of verbal texts which is in progress in philological community. The change proposed is that the priority should be given to intellectual value manifested by the gradual category which could be named for the purposes of presented considerations as the thoroughness of the text. The novelty lies in the fact that the thoroughness of the verbal content is viewed in the context of a possible application to detect AI-generated text which is the real challenge posed to the 21st century communication researchers.

Keywords: aesthetic value; anaesthetic; verbality crisis; internet discourse; mass communication; tabloidization; ChatGPT.

Współcześnie wszyscy mówią o estetyce. Wróble ćwierkają o niej z dachów, a naukowcy opiewają ją w felietonach i księgach pamiątkowych: że przeżywamy *boom* estetyki, że żyjemy w dobie estetyzacji — od zachowań konsumenckich przez indywidualną stylizację po wystrój wielkich miast. Uważam mianowicie, że estetyzacja — czego nie dostrzegają inni jej chwalcy — przeradza się w gigantyczną anestetyzację.

Wolfgang Welsch *Estetyka i anestetyka*¹

ChatGPT potrafi ładnie pisać, ale nie odróżnia prawdy od fałszu. Nie będzie w stanie czytać między wierszami na równi z człowiekiem. Nie wyczuwa niuansów, które ogarnia swoim umysłem jedynie gatunek ludzki.

Sebastian Górski

*Ta technologia ma pozbawić dziennikarzy zawodu*²

¹ W. Welsch, *Estetyka i anestetyka*, przekł. M. Łukasiewicz, w: R. Nycz (red.), *Postmodernizm. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków 1996, s. 524.

² S. Górski, *Ta technologia ma pozbawić dziennikarzy zawodu. Wszystko, co musisz wiedzieć o ChatGPT*, <https://www.chip.pl/2022/12/co-musisz-wiedziec-o-chatgpt> (6.12.2022).

WPROWADZENIE

Przytoczona jako motto refleksja Wolfganga Welscha skłania do tego, by poprzedzić poniższe rozważania usprawiedliwieniem uprzedzającym ewentualny (dość oczywisty) zarzut mnożenia bytów ponad potrzebę. Rodzi ona bowiem w sposób naturalny pytanie o przyczyny powołania do życia kolejnego tekstu z estetyką w tytule. Otóż z perspektywy lingwisty świadomego nowego wymiaru zadań społecznych językoznawstwa³ taka potrzeba jest dość oczywista. Jest nią, najkrócej rzecz ujmując, zwrócenie uwagi na konieczność „wypłynięcia na głębie” w rozważaniach traktujących o estetyce komunikacji werbalnej. Owo metaforyczne i intertekstualne zarazem sformułowanie odwołujące się do pojęcia głębi jest motywowane podwójnym nawiązaniem. Z jednej strony buduje odniesienie do jednego z kryteriów Arystotelesowskiego „pięknego tekstu”, przywołanych przez Monikę Kaczor (por: „[...] ‚piękno’ wskazuje także na harmonijność, ład, umiar, zrównoważenie, bogactwo, prostotę, głębię, spokój, dostojność”⁴), z drugiej — odsyła do lingwistycznej kategorii głębokości tekstu⁵. Celem owego nawiązania i zarazem jednym z dwóch powodów, które stały się przyczynkiem do zaprezentowania poniższych rozważań jest zaakcentowanie potrzeby reorientacji toczącej się w środowisku językoznawców dyskusji na temat estetyki komunikacji werbalnej⁶ w kierunku wytyczonym przez intelektualizm estetyczny, opierający się na założeniu, że:

Estetyka winna nie tylko wyjaśniać naturę doznania estetycznego przedmiotów pięknych, lecz także rekonstruować poznawcze aspiracje dzieł sztuki i oferować taką estetyczną dyskursywność, która wypowiedziałaby przedmiot poznania, jaki jest sugerowany poznawczym roszczeniem dzieła sztuki⁷.

³ M. Steciąg, *Kim jest językoznawca normatywista dziś? Przyczynek do dyskusji o zadaniach współczesnej normatywistyki*, „Poradnik Językowy” 2014, nr 5, s. 16–29, http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.714.2014.05.pdf (22.01.2023).

⁴ M. Kaczor, *Estetyka słowa a kultura języka*, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2009, s. 47.

⁵ O.P. Валуйская, *Лингвистическая категория глубина текста*, „Вестник Волгоградского государственного университета” 2003, nr 3, s. 153–155.

⁶ Obszerne omówienie tej kwestii można znaleźć m.in. w monografii M. Kaczor, *Estetyka słowa...*

⁷ J. Barański, *Intelektualizm estetyczny jako estetyka rekonstrukcji poznawczych aspiracji dzieł sztuki*, „Nowa Krytyka” 2000, nr 11, s. 112, http://www.nowakrytyka.pl/pl/artykuly/Nk_on-line/?id=512/Intelektualizm_estetyczny_ (30.01.2023).

Potrzebę przyjęcia takiego stanowiska na gruncie językoznawstwa wydaje się dyktować wprost proporcjonalnie do liczby otwierających się za sprawą rozwoju cyfrowych technologii informacyjnych nowych przestrzeni dyskursywnych narastanie kryzysu werbalności w komunikacji międzyludzkiej⁸. Wobec powyższego dyskusja o estetyce przekazu językowego powinna przyznać marginalizowanym w dotychczasowych rozważaniach jakościom intelektualnym należne im miejsce oraz przekroczyć kręgi językoznawców normatywistów i badaczy kultury języka⁹, by wejść w obszar semantyki i lingwistyki tekstu. W tym miejscu wyłania się drugi, ściśle powiązany z pierwszym, cel artykułu, którym jest propozycja zainicjowania poszukiwań skategoryzowanych i ostrych metodologicznie parametrów jakości intelektualnych przekazu werbalnego, by umożliwić ich zastosowanie do odróżniania tekstów napisanych przez człowieka od wygenerowanych przez sztuczną inteligencję typu ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer). Jest to kolejne bezprecedensowe wyzwanie postawione przez cyfryzację komunikacji XXI wieku¹⁰ 30 listopada 2022 roku za sprawą firmy OpenAI¹¹, będące

⁸ M. M. Молчанова, П. А. Лекова, *Кризис вербальности контента в интернет-дискурсе*, „Вестник Адыгейского государственного университета” 2021, nr 2 (277), s. 224–228.

⁹ Warto przypomnieć w tym miejscu krytyczne uwagi Jadwigi Puzyniny o ograniczeniu się w rozważaniach o estetyce słowa do zagadnień poprawnościowych i elementów grzeczności językowej, którym towarzyszyło podkreślanie ważności włączenia do kultury języka etyki słowa, zob. J. Puzynina, *Dlaczego bronię kultury słowa*, „Poradnik Językowy” 2014, nr 5, s. 7–15. http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.714.2014.05.pdf (22.01.2023).

¹⁰ Por.: „[...] jak bowiem odróżnić treści stworzone bezpośrednio przez autora od tekstów wygenerowanych przez Chat GPT? Open AI, firma stojąca za chatbotem, zdaje sobie z tego sprawę, dlatego zapowiedziała zabezpieczenie artykułów i innych wpisów stworzonych przez ich narzędzie. Pomóc ma w tym... znak wodny. [...]. Wystarczy przepuścić tekst stworzony przez Chat GPT przez innego chatbota, który przerobi całą treść w taki sposób, że kod zabezpieczający zniknie”, <https://www.komputerswiat.pl/aktualnosci/internet/jak-ograniczyc-wykorzystanie-chat-gpt-jest-juz-pewien-pomysl/gd73zll> (12.02.2023).

¹¹ Por. informację zamieszczoną na blogu OpenIA 30 listopada 2022 r.: „We’ve trained a model called ChatGPT which interacts in a conversational way. The dialogue format makes it possible for ChatGPT to answer followup questions, admit its mistakes, challenge incorrect premises, and reject inappropriate requests. ChatGPT is a sibling model to InstructGPT, which is trained to follow an instruction in a prompt and provide a detailed response” <https://openai.com/blog/chatgpt/> (12.02.2023). Warto dodać, iż już w styczniu 2023 r. ChatGPT miał 100 mln aktywnych użytkowników, co czyni go najszybciej rosnącą aplikacją w historii, zob. <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/jak-dziala-chatgpt-najszybciej-rosnaca-aplikacja-w-historii-ma-100-mln-uzytkownikow> (12.02.2023). Na rok 2024 jest zapowiadana premiera GPT4.

równie bezprecedensowym metodologicznym wyzwaniem dla badaczy języka, chcących konsekwentnie podążać ścieżką poznania wytyczoną przed siedemdziesięciu laty słowami Romana Jakobsona „Linguista sum, linguistici nihil a me alienum puto”¹².

1. ESTETYKA W ŚWIETLE JĘZYKOZNAWSTWA

Motywacją do opatrzenia tego fragmentu rozważań tytułem nawiązującym do *Poetyki w świetle językoznawstwa*¹³ jest podkreślenie nie tyle podobieństw¹⁴, ile analogii pomiędzy estetyką i poetyką jako obiektami dociekań nauki o języku. Po pierwsze, w obu przypadkach na uformowane poza lingwistyką podstawy konceptualne wciąż nakłada się wielowarstwowe na skutek kształtowania przez wiele dyscyplin nauk humanistycznych podłoże epistemologiczne. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest brak nie tylko jednoznacznego, ale choćby stabilnego zaplecza pojęciowego dla obu terminów, co sprzyja rozmytości obiektu analizy, a w dalszej kolejności utrudnia wybór adekwatnego do sformułowanego celu badania wyboru jej przedmiotu. Dokonując narzuconego rozmiarami artykułu wyboru przykładów dokumentujących ten stan rzeczy i ograniczając się jedynie do faktów z najbliższej przeszłości, warto przypomnieć dyskusję wokół rozumienia terminu „funkcja poetycka”:

Ujęcie funkcji poetyckiej jako zorientowanej na komunikat jako formę (ujęcie Jakobsona), ukrywa w sobie głęboką niejasność i sugestię nie w pełni trafną. Sugeruje, że celem (intencją) wypowiedzi poetyckiej jest ona sama, z czym można by się zgodzić, byleby nie rozumieć tego jako operacji na formie¹⁵, na języku, którym się operuje¹⁶,

¹² R. Jakobson, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, przeł. K. Pomorska, „Pamiętnik Literacki” 1960, nr 51/52, s. 473.

¹³ Tamże.

¹⁴ Świadczy o nich tendencja do zastępowania terminu „funkcja poetycka” terminem „funkcja estetyczna”, przy czym, co warto zaakcentować, niekoniecznie ze spełnieniem warunku takiej substytucji, czyli równozakresowości, zob. m.in. A. Kiklewicz, *Dwanaście funkcji języka*, „LingVaria” 2008, nr 2 (6), s. 9–27.

¹⁵ Nie wchodząc głębiej w zasadność tej dyskusji, warto jednak choćby na marginesie zauważyć, iż w sporze tym gdzieś umknęło uwadze dyskutantów wyjaśnienie samego R. Jakobsona, który w tekście „*Poetyki...*” zaznaczył, iż „poetyckość bynajmniej nie jest doczepieniem ornamentu retorycznego do wypowiedzi, ale pełnym przewartościowaniem wypowiedzi i wszystkich jej komponentów”, zob. R. Jakobson, *Poetyka...*, s. 472.

¹⁶ R. Grzegorzczkova, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, w: J. Bartmiński, R. Grzegorzczkova (red.), *Język a kultura. Funkcje języka i wypowiedzi*, t. 4. Wiedza o kulturze, Wrocław 1991, s. 25.

czy też, nasuwające skojarzenie z eksploracją trójkąta bermudzkiego, próby ostrego zdefiniowania relacji pomiędzy estetyką, etyką a kulturą słowa¹⁷, które warto poprzeć odwołaniem się do wyczerpująco omawiającej ten problem monografii Moniki Kaczor. Rozpoczyna ona swoje rozważania od zacytowania słów Jadwigi Puzyriny: „estetyka języka i tekstu jest problemem kłopotliwym dla kultury języka, która ją usunęła w ostatnich dziesięcioleciach poza obręb rozważań”¹⁸.

Inną i bardziej istotną w kontekście tematu prezentowanego artykułu analogią jest poddawanie pod dyskusję ciężaru gatunkowego wartości intelektualnych zarówno jako kryterium estetyzacji, o czym była już mowa we *Wprowadzeniu*, jak też poetyzacji („Kolejny punkt dyskusyjny w opisie funkcji poetyckiej to problem kontemplacji”¹⁹) obarczone błędem symplifikacji w postaci daleko posuniętych uproszczeń poznawczych, sprowadzających zarówno estetykę, jak i poetykę do jakości formalnych²⁰, takich jak piękno, harmonia, elegancja, symetria, jednolitość²¹. Są one tylko pozornie wymiernymi kryteriami analizy, bowiem kanony, na których się opierają, nie wytrzymują zmiany paradygmatów kulturowych²². Rodzi to zagrożenie, że – jak zauważa Bogusław Dziadzia – „każde dociekanie w dłuższej perspektywie może być podważone lub unieważnione, głównie za sprawą różnorodnie postrzeganych wartości, które posiadają różny status ontyczny”²³. Przykładem ilustrującym tę tezę w postmodernistycznej

¹⁷ Ważnego nie tylko dla językoznawstwa, ale także dla prawodawstwa, szczególnie dla systemu prawa normatywnego, zob. M. Andruszkiewicz, *Problemy etyki słowa w państwie prawa*, w: M. Andruszkiewicz, A. Breczko, S. Oliwniak (red.), *Filozoficzne i teoretyczne zagadnienia demokratycznego państwa prawa*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2015, s. 15–27.

¹⁸ M. Kaczor, *Estetyka słowa a kultura języka*. Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra 2009, s.5. Zob. także A. Cegiela, *Słowa i ludzie. Wprowadzenie do etyki słowa*. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2014, s. 25.

¹⁹ R. Grzegorzycowa, *Problem funkcji...*, s. 26.

²⁰ Por.: „W historii estetyki dokonano zbyt wielu uproszczeń, pojawiło się zbyt wiele nieporozumień wynikających z przyjęcia jakiś apriorycznych założeń, co z kolei zrodziło powstanie pseudoproblemów” P. Jaroszyński, *Spór o piękno*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002, s. 12.

²¹ Warto tu przypomnieć, iż Alexander Baumgarten, autor terminu „estetyka”, zaliczał ją do nauki poznania zmysłowego (*scientia cognitionis sensitivae*), zob. P. Kozak, *Od retoryki do estetyki*, „Aesthetica” Alexandra Gottlieba Baumgartena, „Forum Artis Rhetoricae” 2011, nr 1, s.47–67 https://retoryka.edu.pl/wp-content/uploads/2018/05/far_nr1_art3.pdf (22.01.2023).

²² Por.: „[...] estetyczne rozumienie piękna jest za wąskie” P. Jaroszyński, *Spór ...*, s. 11.

²³ B. Dziadzia, *Anestetyka a ocenianie i kategoryzowanie sztuki*, „Kultura Współczesna” 2018, 4(103), s.41.

współczesności, określonej przez Marię Gołaszewską jako „stadium przemian Permanentnej Awangardy”²⁴, jest pojawienie się antyestetyki²⁵, będące reakcją na rosnącą skalę wielowątkowości myślenia o estetyce i postrzegania zjawiska estetyzacji:

Zjawisko estetyzacji nabiera nowych znaczeń, a jego interpretacja staje się coraz bardziej zróżnicowana, co widoczne jest w rozumieniu tego zjawiska przez poszczególnych badaczy. [...]. To, co dotychczas było pozaestetyczne, zaczyna nabierać cech estetycznych lub jest pojmowane jako estetyczne²⁶.

Świadomość tego impasu poznawczego prowadzi do wniosku, że kontrpropozycją dla rezygnacji z operowania zarówno pojęciem, jak i terminem „estetyka” w dyskursie naukowym²⁷, może być stawienie mu czoła za sprawą mniej radykalnego zastosowania Ockhamowskiej zasady ekonomii myślenia²⁸ poprzez zredukowanie na tyle, na ile pozwala przynależny danej dyscyplinie obiekt badania, przedmiotu dociekań do jakości intelektualnych i podjęcie metodologicznego wyzwania, jakim byłoby niewątpliwie wypracowanie mierzalnych kryteriów ich analizy. Wydaje się, że w przypadku językoznawstwa takie przemodelowanie koncepcji estetyki jest nie tylko możliwe, ale wręcz pożądane, gdyż może zaowocować wytyczeniem ścieżki do prowadzenia badań inter- i transdyscyplinarnych w tym zakresie, jeśli wziąć pod uwagę cechującą semiotykę współczesności polikodowość zarówno przekazów werbalnych, jak wszelkich wytworów znakowej działalności człowieka²⁹. Ponadto zredukowanie estetyki do jakości intelektualnych na gruncie nauki o języku nie tylko pozwoli na oddzielenie jej przedmiotu badań od bezspornie równie ważnych, ale

²⁴ M. Gołaszewska, *Estetyka współczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, s. 121.

²⁵ Warto w tym miejscu uzupełnić, iż tej nihilistycznej propozycji można przeciwstawić projekt zastąpienia estetyki „filozofią piękną”, por. P. Jaroszyński, *Spór...*, s. 183–238.

²⁶ M. Tużnik, *Wstręt jako kategoria estetyczna*, Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019, s. 52, <http://bc.umcs.pl/Content/31930/PDF/Wstr%C4-%99t%20jako%20kategoria%20estetyczna%20Marta%20Tu%C5%BCnik.pdf> (26.01.2023).

²⁷ Na marginesie warto podkreślić, iż podobne zarzuty rozmytości pojęciowej można postawić terminowi „antyestetyka”.

²⁸ S. Kamińska, *Brzytwa Ockhama czy brzytwa Austina — która ostrzejsza?* „Nauki Humanistyczne” 2011, nr 2, s. 35–50.

²⁹ Szerzej na ten temat zob. D. Szumska, *Zmęczenie słowami? Polikodowość — wyzwanie badawcze lingwistyki (tekstu) XXI. wieku?* „Prace Językoznawcze” 2024, t. 26, nr 1 (w druku).

odrębnych zagadnień należących do obszarów badawczych kultury języka i normatywistyki, ale także będzie wyraźnym i ważnym sygnałem (wobec szerzenia się „belkotu i mowy ludzkiej pozbawionej sensu”³⁰) tego, że tekst może być uznany za piękny tylko w przypadku, gdy jest wytworem pięknego umysłu³¹ i nie należy tego piękna utożsamiać z oznakami nawet najbardziej perfekcyjnej kompetencji językowej. Przypominałoby to bowiem ocenianie obrazów ze względu na ramy, w które są oprawione. Jak łatwo wpaść w pułapkę takiego absurdalnego i z pozoru obcego podejściu naukowemu sposobu myślenia, może posłużyć tzw. afera Sokala z roku 1996³², zainicjowana publikacją w czasopiśmie naukowym artykułu *Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity* (*Transgresja granic: ku transformatywnej hermeneutyce kwantowej grawitacji*)³³, którego czytelnikom zabrakło wnikliwości, by ujrzeć bezsens i konfabulację, jakie kryły się z zamierzenia autora, Alana Sokala, za wysublimowaną warstwą terminologiczną.

2. WNIKLIWOŚĆ, CZYLI „TEMAT NIE NA PIERWSZĄ STRONĘ”

Tzw. afera Sokala budzi skojarzenia z wydaną w 2015 roku powieścią Umberto Eco *Temat na pierwszą stronę* (we włoskim oryginale *Numero Zero*)³⁴. W obu pojawia się bowiem wątek deprecjonujące-

³⁰ P. Lewiński (red.), *Belkot, czyli Mowa ludzka pozbawiona sensu: komunikacyjna funkcja wypowiedzi niejasnych*, Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2015.

³¹ Można chyba zaryzykować twierdzenie, że od roku 1998, w którym ukazała się słynna książka Sylvii Nasar *A beautiful mind*, a przynajmniej od daty wydania polskiego tłumaczenia pod tytułem *Piękny umysł* w przekładzie Piotra Amsterdamskiego, czyli od roku 2002 (Warszawa: Wydawnictwo Muza SA.) fraza „piękny umysł” ugruntowała swoje podłoże conceptualne na tyle, by nie interpretować jej jako równoznacznej z frazami *wielki*, czy też *genialny umysł*.

³² Zob. W. Paźniewski, *Afera Sokala*, „*Twórczość*” 2021, nr 9 (910), <https://tworczoosc.com.pl/artukul/afera-sokala/> (21.01.2023).

³³ Zdarzenie to posłużyło za kanwę wydanej rok później i głośniejszej w środowiskach akademickich książki autorstwa Alana Sokala i Jeana Bricmonta *Impostures intellectuelles*, Odile Jacob, Paris której polskie wydanie ukazało się w 2004 r. Zob. A. Sokal, J. Bricmont, *Modne bzdury. O nadużywaniu pojęć z zakresu nauk ścisłych przez postmodernistycznych intelektualistów*, przeł. P. Amsterdamski, Prószyński i S-ka, Warszawa 2004.

³⁴ U. Eco, *Temat na pierwszą stronę*, przeł. K. Żaboklicki, Noir sur Blanc, Warszawa 2015. Zob. także recenzję książki autorstwa Katarzyny Kowalik — „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 2015, t. 58, z. 2, s. 146–148, <https://bazhum.pl/bib/number/20073/> (23.01.2023).

go znaczenie jakości intelektualnych przekazu werbalnego spłycającego jego refleksyjności³⁵. Nadająca wręcz wizjonerski charakter osadzonej w latach 90. książki Eco dynamika nasilania się tego zjawiska we współczesnej komunikacji³⁶ niezależna od przestrzeni poznawczej³⁷ ma charakter efektu synergii kształtowania się w zmediatyzowanych społeczeństwach kuriozalnej, bo opartej na indyferentyzmie³⁸, czyli zobojętnieniu na język³⁹ i, jak zauważa Magdalena Szpunar, „odchodzeniu od linearnej lektury na rzecz skanowania treści”⁴⁰ postawy czytelniczej oraz dyktatu wizualności, „w którym jakość tego, co jest pokazywane staje się wtórne, wobec samej możliwości pokazywania”⁴¹. Ponadto wynikające z poddawania się temu dyktatowi założenie, że potencjalny odbiorca przekazu werbalnego należy do kategorii *homo videns*⁴², a więc zastępuje „abstrakcyjne myślenie pojęciowe czymś

³⁵ Por. „Należy wyrażać się językiem czytelnika, nie językiem intelektualistów. [...] Wychodzimy z założenia, że nie są to czytelnicy pilni, a nawet że znaczna ich część nie ma w domu ani jednej książki” (U. Eco, *Temat...*, s. 26).

³⁶ Por. „Własny wizerunek, zmediatyzowany obraz siebie, zaczyna odgrywać coraz istotniejszą rolę w konstruktach naukowca-eksperta, którego wiedza czy umiejętności stają się wtórne wobec talentu uwodzenia i przyciągania uwagi” (M. Szpunar, *(Nie)potrzebna wrażliwość*, Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2018, s. 64). Zob. także M. Szpunar, *Rozmawianie bez rozmowy. O kryzysie komunikacji międzyludzkiej*, „Ethos” 2020, nr 1 (129), s. 257–271.

³⁷ Użycie określenia „poznawcza”, a nie „dyskursywna” wynika z faktu, że nie każda przestrzeń poznawcza jest zdeterminowana dyskursywnie.

³⁸ A. Kiklewicz, *Fenomeny komunikacji (normy i dewiacje w zachowaniach językowych)*, Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2020, s. 33.

³⁹ Warto dodać, że jest to jeden z trzech aspektów anestetyki dokonującej się w kulturze medialnej, por. M. Gołębowska, *Estetyka i anestetyka w reklamie społecznej*, „Sztuka i Filozofia” 2002, nr 21, s. 134. Zob. także o „nadmiarze implikującym bierność” (M. Szpunar, *Nowe-stare medium. Internet między tworzeniem nowych modeli komunikacyjnych a reprodukowaniem schematów komunikowania masowego*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2012, s. 145–167).

⁴⁰ M. Szpunar, *Kultura cyfrowego narcyzmu*, Wydawnictwa AGH, Kraków 2016, s. 66.

⁴¹ M. Szpunar, *Kultura...*, s. 65. Zob. także M. Łosiewicz, *Rola obrazu w komunikacji społecznej*, w: A. Obrębska (red.), *Komunikacja wizualna w przestrzeni społecznej*, Primus Verbum, Łódź 2009, s. 205.

⁴² G. Sartori, *Homo videns. Telewizja i postmyślenie*, przeł. J. Uszyński, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007. Z niepokojem podzielałam tu spostrzeżenie Mariana Bugajskiego, że nawet „Studentom obcującym na co dzień z licznymi przekazami wizualnymi jest coraz trudniej wysłuchać półtoragodzinnego

w rodzaju myślenia obrazkowego”⁴³, skłania do generowania tekstów multimodalnych⁴⁴, w których obecność warstwy wizualnej nie tworzy z werbalną choćby semiotycznej homeostazy, lecz sprowadza język do roli kodu towarzyszącego⁴⁵ – w dodatku nie tyle przekazującego, ile tabloidyżującego informację, czyli ograniczającego się „do ekspozowania treści bez głębszego wnikania [podkreślenie – D.Sz.] w istotę relacjonowanych faktów”⁴⁶.

Zaakcentowany podkreśleniem fakt powtarzalności, nawet w tak rygorystycznie ograniczonej rozmiarami artykułu liczbie cytowanej literatury przedmiotu, odwoływania się różnych autorów do głębi jako wskaźnika poziomu jakości intelektualnych przekazu werbalnego nie przekłada się na konstruktywną wiedzę, która pozwoliłaby uznać ten wskaźnik za wymierne, a więc operacyjne kryterium ich analizy. Stanowi jednak wskazówkę zogniskowania perspektywy tego opisu na pojęciu wnikliwości, które chociaż nieostre i polimorficzne, jako kategoria modulująca jakości intelektualne dysponuje największą mocą eksplikacyjną⁴⁷.

3. WNIKLIWOŚĆ JAKO GRADUALNA KATEGORIA TEKSTOWA: W POSZUKIWANIU OPERACYJNYCH KRYTERIÓW OPISU

Na wstępie należy zaznaczyć, że poniższe uwagi zostały sformułowane z pełną świadomością niespełniania przez jednostkę leksykalną „wnikliwość” za sprawą wspomnianej wyżej nieostrości i polimorficzności wymogów stawianych terminom naukowym, które w przypadku nauk humanistycznych, a tym samym i językoznawstwa, w większości przypadków okazują się zbyt rygorystycz-

wykładu nieilustrowanego dodatkowymi materiałami. Przekaz tylko językowy staje się po prostu mało interesujący albo zbyt trudny, abstrakcyjne myślenie niewspomagane materiałami wizualnymi często zawodzi”, zob. M. Bugajski, *Kultura tabloidów a język*, „Oblicza Komunikacji” 2010, nr 3, s. 67, <https://docplayer.pl/34263848-Kultura-tabloidow-a-jezyk-1.html> (22.02.2023).

⁴³ M. Bugajski, *Kultura...*, s. 67.

⁴⁴ Szerzej na ten temat, zob. D. Szumska, *Zmęczenie słowami?...*

⁴⁵ M. Bugajski, *Kultura...*, s. 70.

⁴⁶ Tamże, s. 66.

⁴⁷ Jako podpowiedź słuszności takiego założenia może również wskazywać sprowadzenie do „wnikliwości” jakości intelektualnych w artykule hasłowym „kategorie estetyczne” w *Słowniku terminów literackich* <https://www.bryk.pl/slovniki/slovnik-terminow-literackich/69359-kategorie-estetyczne> (23.01.2023).

ne⁴⁸. Wydaje się jednak, że obecność w strukturze semantycznej tej jednostki znaczenia „głębi jako dotarcia do sedna”, kluczowego w prezentowanej koncepcji ujęcia jakości intelektualnych, jak również wstępny charakter prowadzonych rozważań, których celem jest zarys projektu badawczego, a nie rozstrzygające rozwiązanie postawionego problemu, jest wystarczającym uzasadnieniem zmiany kwalifikacji tego stanu rzeczy z *malum prohibitum* na *malum necessarium*. Zdecydowanie ważniejszą od wyboru terminologii kwestią jest tu przypisanie kategorii wnikliwości takich kryteriów analizy, które, po pierwsze, byłyby adekwatne do założonego onomazjologicznego kierunku badania, a więc mogły pracować jako narzędzie eksploracji płaszczyzny semantycznej⁴⁹, po drugie, co ważne ze względu na stopniowalność kategorii, poddawałyby się analizie ilościowej, co z kolei pozwoliłoby dzięki możliwości parametryzacji na przeprowadzenie badań porównawczych tekstów różniących się przynależnością dyskursywną i specyfiką gatunkową⁵⁰.

Przyjmując za najmniejszą jednostkę w przypadku tekstów wielozdaniowych akapit, a w przypadku tekstów wielozdaniowych bez formalnie wydzielonych akapitów obszar wyznaczony ciągłością tematu (mikrotematu), za takie kryteria proponuję uznać stopień niedokodowania lub nadkodowania płaszczyzny wyrażeniowej w stosunku do płaszczyzny treści mierzony proporcją liczby organizujących tę płaszczyznę struktur propozycjonalnych⁵¹ w stosunku do liczby ich wyzerowanych lub reduplikowanych wykładników. Określenie stopnia niedokodowania lub nadkodowania tekstu, wymagające precyzyjnej identyfikacji wyzerowanych powierzchniowo⁵² lub wielokrotnie formalizowanych jednostek treści wraz z przypisaniem na dalszym etapie badania tym jednostkom wartości tematycznej lub rematycznej, może być pierwszym, ale istotnym krokiem w opisie kategorii wnikli-

⁴⁸ D. Szumska, *Czy językoznawstwo jest nauką przeterminowaną?* w: D. Brzozowska, W. Chłopicki (red.), *Termin w językoznawstwie. Język a komunikacja* 31, Tertium, Kraków 2012, s. 59–64.

⁴⁹ Szerzej na temat znaczenia podejścia onomazjologicznego w analizie tekstu zob. D. Szumska, *Struktura (nie)obecna. Głos w dyskusji o metodzie poszukiwania znaczeń niewyrażonych*, „LingVaria” 2012, nr 13, s. 37–45.

⁵⁰ Celowo nie został tu wymieniony termin „styl”, M. Wojtak, *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i dyskurs — Text und Diskurs” 2011, nr 4, s. 69–78.

⁵¹ Szerzej na temat zastosowania modelu składni propozycjonalnej (predykatowo-argumentowej) do analizy tekstu zob. D. Szumska, *Struktura predykatowo-argumentowa jako narzędzie analizy tekstu: pro et contra*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2017, nr 52, s. 264–277.

⁵² Szerzej na temat typów wyzerowania zob. D. Szumska, *Struktura (nie)obecna...*

wości jako próba udzielenia sparametryzowanej odpowiedzi na pytanie o powiązaną z tą kategorią wartość informacyjną tekstu.

4. KONKLUZJE, A RACZEJ KONKLUZYWNE PYTANIA

Zarówno początek, jak i ostatnie partie prezentowanych rozważań prowadzą do wielu poważnych pytań. Tym razem jednak Autorka musi uchylić się od odpowiedzi z nadzieją, że uda się ją sformułować w rezultacie wspólnej językoznawczej dyskusji. Podstawowe pytanie dotyczy bowiem prawidłowości kierunku programu badawczego, które, jak to zwykle bywa w przypadku wyboru nowych celów poznawczych, na pierwszym etapie wydaje się prowadzić przez nieprzyjazną dla dotychczas stosowanych narzędzi eksploracji przestrzeń poznawczą, a więc wiąże się z ryzykiem konceptualno-metodologicznego niepowodzenia. Nawet gdyby takie fiasko stało się faktem, wartością dodaną tego przedsięwzięcia byłoby ocalenie od komunikacyjnego wykluczenia pojęcia wnikliwości. Przypomniana w książce Moniki Kaczor⁵³ uwaga Walerego Pisarka o konieczności rozpoczynania nauki języka od nauki milczenia⁵⁴ inspiruje do sięgnięcia myślą o wiele dalej wstecz, do roku 1609 i przywołania słów Lope de Vega: „Gdybym był królem, zakładałbym katedry, żeby nauczać milczenia”⁵⁵. W tym kontekście warto postawić kolejne, ostatnie już pytanie: Czy gdybyśmy mogli, zakładalibyśmy katedry, żeby nauczać wnikliwości?

REFERENCES

- Andruszkiewicz, Marta. “Problemy etyki słowa w państwie prawa.” *Filozoficzne i teoretyczne zagadnienia demokratycznego państwa prawa*. Andruszkiewicz, Marta, and Breczko, Anetta, and Oliwniak, Sławomir (eds.). Białystok: Wydawnictwo Temida 2, 2015: 15–27.
- Barański, Jarosław. “Intelektualizm estetyczny jako estetyka rekonstrukcji poznawczych aspiracji dzieł sztuki.” *Nowa Krytyka*, 2000, no 11: 95–112 <<http://www>.

⁵³ M. Kaczor, *Estetyka słowa...*, s. 85.

⁵⁴ W. Pisarek, *Słowa między ludźmi*. Wydawnictwa Radia i Telewizji, Warszawa 1985, s. 11 za M. Kaczor, *Estetyka słowa...*, s. 85.

⁵⁵ L. de Vega, *Nowa sztuka pisania komedii przedstawiona Akademii w Madrycie*, przekł. U. Aszyk, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s.131.

- nowakrytyka.pl/pl/artykuly/Nk_on-line/?id=512/Intelektualizm_estetyczny_> (30.01.2023).
- Bugajski, Marian. "Kultura tabloidów a język." *Oblicza komunikacji*, 2010, no. 3: 64–73 <<https://docplayer.pl/34263848-Kultura-tabloidow-a-jezyk-1.html>> (22.02.2023).
- Cegiela, Anna. *Słowa i ludzie. Wprowadzenie do etyki słowa*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2014.
- de Vega, Lope. *Nowa sztuka pisania komedii przedstawiona Akademii w Madrycie*. Transl. Aszyk, Urszula. Warszawa: Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, 2009.
- Dziadzia, Bogusław. "Anestetyka a ocenianie i kategoryzowanie sztuki." *Kultura Współczesna*, 2018, no. 4(103): 41–56.
- Eco, Umberto. *Temat na pierwszą stronę*. Transl. Żaboklicki, Krzysztof. Warszawa: Noir sur Blanc, 2015.
- Gołaszewska, Maria. *Estetyka współczesności*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019.
- Gołębiewska, Maria. "Estetyka i anestetyka w reklamie społecznej." *Sztuka i Filozofia*, 2002, no 21: 120–136.
- Górski, Sebastian. *Ta technologia ma pozbawić dziennikarzy zawodu. Wszystko, co musisz wiedzieć o ChatGPT* <<https://www.chip.pl/2022/12/co-musisz-wiedziec-o-chatgpt>>.
- Grzegorzczkova, Renata. "Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy." *Język a kultura. Funkcje języka i wypowiedzi*. T. 4. Bartmiński, Jerzy, and Grzegorzczkova, Renata (eds.) Wrocław: Wiedza o kulturze, 1991: 11–28.
- Jakobson, Roman. "Poetyka w świetle językoznawstwa." Transl. Pomorska, Krystyna. *Pamiętnik Literacki*, 1960, no. 51/52: 431–473.
- Jaroszyński, Piotr. *Spór o piękno*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2002.
- Kaczor, Monika. *Estetyka słowa a kultura języka*. Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 2009.
- Kamińska, Sonia. "Brzytwa Ockhama czy brzytwa Austina — która ostrzejsza?" *Nauki Humanistyczne*, 2011, no. 2: 35–50.
- Kiklewicz, Aleksander. "Dwanaście funkcji języka." *LingVaria*, 2008, no. 2 (6): 9–27.
- Kiklewicz, Aleksander. *Fenomeny komunikacji (normy i dewiacje w zachowaniach językowych)*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2020.
- Kowalik, Katarzyna. "Umberto Eco, Temat na pierwszą stronę." *Zagadnienia Rodzajów Literackich*, 2015, no. 58(2): 146–148 <<https://bazhum.pl/bib/number/20073/>> (23.01.2023).
- Kozak, Piotr. "Od retoryki do estetyki. *Aesthetica* Alexandra Gottlieba Baumgartena." *Forum Artis Rhetoricae*, 2011, no. 1: 47–67 <https://retoryka.edu.pl/wp-content/uploads/2018/05/far_nr1_art3.pdf> (22.01.2023).
- Lewiński, Piotr (ed.). *Bełkot, czyli Mowa ludzka pozbawiona sensu: komunikacyjna funkcja wypowiedzi niejasnych*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015.
- Łosiewicz, Małgorzata. "Rola obrazu w komunikacji społecznej." *Komunikacja wizualna w przestrzeni społecznej*. Obrębska, Anna (ed.). Łódź: Primum Verbum, 2009: 205–212.
- Molchanova, Marina M., and Lekova, Patimat A. "Krizis verbal'nosti kontenta v internet-diskurse." *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2021,

OCALIĆ OD ZAPOMNIENIA...

- no. 2 (277): 224–228 [Молчанова, Марина М., Лекова, Патимат А. “Кризис вербальности контента в интернет-дискурсе.” *Вестник Адыгейского государственного университета*, 2021, no. 2 (277): 224–228].
- Nasar, Sylvi. *Piękny umysł*. Transl. Amsterdamski, Piotr. Warszawa: Muza SA, 2002.
- Paźniewski, Włodzimierz. “Afera Sokala.” *Twórczość*, 2021, no. 9 (910) <<https://tworczoosc.com.pl/artukul/afera-sokala/>> (21.01.2023).
- Pisarek, Walery. *Słowa między ludźmi*. Warszawa: Wydawnictwa Radia i Telewizji, 1985.
- Przyznina, Jadwiga. “Dlaczego bronię kultury słowa.” *Poradnik Językowy*, 2014, no. 5: 7–15 <http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.714.2014.05.pdf>.
- Sartori, Giovanni. *Homo videns. Telewizja i postmyślenie*. Transl. Uszyński, Jerzy. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
- Steciąg, Magdalena. “Kim jest językoznawca normatywista dziś? Przyczynek do dyskusji o zadaniach współczesnej normatywistyki.” *Poradnik Językowy*, 2014, no. 5: 16–29 <http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.714.2014.05.pdf> (22.01.2023).
- Sokal, Alan, and Bricmont, Jean. *Modne bzdury. O nadużywaniu pojęć z zakresu nauk ścisłych przez postmodernistycznych intelektualistów*. Transl. Amsterdamski, Piotr. Warszawa: Prószyński i S-ka, 2004.
- Szpunar, Magdalena. *Nowe-stare medium. Internet między tworzeniem nowych modeli komunikacyjnych a reprodukowaniem schematów komunikowania masowego*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2012.
- Szpunar, Magdalena. *Kultura cyfrowego narcyzmu*. Kraków: Wydawnictwa AGH, 2016.
- Szpunar, Magdalena. *(Nie)potrzebna wrażliwość*. Kraków: Instytut Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2018.
- Szpunar, Magdalena. “Rozmawianie bez rozmowy. O kryzysie komunikacji międzyludzkiej.” *Ethos*, 2020, no. 1 (129): 257–271.
- Szumaska, Dorota. “Czy językoznawstwo jest nauką przeterminowaną?” *Termin w językoznawstwie. Język a komunikacja* 31. Brzozowska, Dorota, and Chłopicki, Władysław (eds.). Kraków: Tertium, 2012: 59–64.
- Szumaska, Dorota. “Struktura (nie)obecna. Głos w dyskusji o metodzie poszukiwania znaczeń niewyrażonych.” *LingVaria*, 2012, no 13: 37–45.
- Szumaska, Dorota. “Struktura predykatowo-argumentowa jako narzędzie analizy tekstu: pro et contra.” *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 2017, no. 52: 264–277.
- Szumaska, Dorota. “Zmęczenie słowami? Polikodowość – wyzwanie badawcze lingwistyki (tekstu) XXI. wieku?” *Prace Językoznawcze*, 2024, t. 26, no. 1 (w druku).
- Tużnik, Marta. *Wstręt jako kategoria estetyczna*. Lublin: Uniwersytet im. Marii Curie-Skłodowskiej, 2019 <<http://bc.umcs.pl/Content/31930/PDF/Wstr%C4%99t%20jako%20kategoria%20estetyczna%20Marta%20Tu%C5%BCnik.pdf>> (26.01.2023).
- Valuyskaya, Ol’ga R. “Lingvisticheskaya kategoriya glubina teksta.” *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2003, no. 3: 153–155 [Валу́йская, Ольга Р. “Лингвистическая категория глубина текста.” *Вестник Волгоградского государственного университета*, 2003, no. 3: 153–155].

- Welsch, Wolfgang. "Estetyka i anestetyka." Transl. Łukasiewicz, Małgorzata. *Postmodernizm. Antologia przekładów*. Nycz, Ryszard (ed.). Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński, 1996: 520–547.
- Wojtak, Maria. "O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu." *Tekst i dyskurs — Text und Discurs*, 2011, no. 4: 69–78.